

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З КОМПОНЕНТОМ УМОВИ В СТИЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Беляєва Т.В.

Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Складні речення з умовно-наслідковим відношенням представлені в українській мові всіма типами складних структур. Поширені складнопідрядні речення потенційної й ірреальної умовності, як-от:

А якщо ти закохався – Тут тобі і світ запався (Я. Стельмах); Коли ви хочете щастя І визволення милій Україні, так дійте вгодне Богу, а не Бісу...(М. Костомаров); Як ти поет, то в руки сам береш Своє велике серце благовісне, Б'єш ним об небеса (Д. Павличко); Раз я тримаю заїзд, а ти мандруєш, то ми ще зустрінемось(Народна творчість); Якби я не друкував своїх “Гайдамаків”, то воно б не треба і передмови (Т.Шевченко); Коли б він [Гюнтер] був тут, він неодмінно запросив би вас до кабінету викурити сигару до лікеру (П. Загребельний); Аби на волю – знайдемо долю (Народна творчість).

Засвідчуються складносурядні речення умовно-наслідкової семантики, зразки яких репрезентують приклади:

Задовольнити їхні вимоги – і вони в спокояться (П. Загребельний); Не вмієш шити, і не берись пороти (Народна творчість); Посієш густо – і не буде пусто (Народна творчість); Трудися, працюю, дарма часу не гай – І підеш ти просто у рай (О. Клименко); Був би сьогодні живий Володимир Сосюра, і відповідати на запитання, чому і як він писав, довелось б йому (В. Грищенко); Будь насіння добре, і на камені зійшло б (З усного мовлення); Запізнись пожежні хоч на хвилину, і вже б ніколи не поновити й не зберегти цієї давньої пам'ятки архітектури (З газет); Літо пролежиш, а зимою з сумою побіжиш (Народна творчість).

Потенційну й ірреальну умову передають також і безсполучникові складні речення на зразок:

Не бачила очком, не кажи язичком (Народна творчість); На печі сидіти – генералом не бути (Народна творчість); Не будь нас з Григорієм, ніхто б тої науки в Харкові й не нюхав (О. Довженко); Було б ловців кількоро, то зловили б ведмедя в лігві, заклали перехресним пакіллям, не дали вискочити на волю і тоді легко здолали хоч і найдужчого бурмаку (П. Загребельний).

Усі наведені типи складних речень з компонентом умови становлять елементи синтаксичної системи сучасної української мови. Однак у різних стилях мови вони поширені по-різному.

Перше, що впадає в око, так це відсутність безсполучникових складних речень в офіційно-діловому і науковому стилях. Що ж до інших стилів, то в кожному з них вони представлені більшою чи меншою мірою.

Найбільша частотність уживання безсполучникових складних речень з компонентом умови в порівнянні зі сполучниковими засвідчується в розмовно-побутовому стилі. Для підтвердження цього достатньо навести дані прислів'їв (Українські прислів'я, приказки, загадки /Упоряд. К. І. Приходченко.—Д.: Сталкер, 2002), які створювалися в лоні розмовно-побутового мовлення. Методом суцільної вибірки було зафіксовано 300 складних речень різних типів, з них 83 речення з компонентом умови, що, до речі, свідчить про поширеність будов такої семантики. З вісімдесяти трьох речень сорок вісім становлять безсполучникові складні конструкції.

Непоодинокі вони є і в художньому стилі. Так, у прозових творах умовно-наслідкові структури трапляються як у мовленні персонажів, так і в авторській мові. Для ілюстрації можна взяти два речення з твору П. Загребельного "Тисячолітній Миколай":

Тигра з клітки на нього випусти – він і тигра затуркає; [Козурін вужем закрутився від слів Гаврила Панасовича,] дай йому силу і волю, він би скрутив цього майора в баранячий ріг, [але обставини не сприяли проявам революційної рішучості.]

Жанр поезії також припускає використання безсполучникових утворень; підтверджують це приклади:

[Швидше вдягайтесь до школи!] Кращі прогаєте дні, – Пізно вертати, ніколи Їх не повернете, ні! (П. Грабовський); Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне. Вселюдське замовчиши – обчухраним зростеш (П.Тичина).

Безсполучниковими складними конструкціями послуговується й публіцистичний стиль, в газетних жанрах якого засвідчуються конструкції на зразок:

Заплатив податки – буде все в порядку; Втратимо мову – втратимо державу; Хочеш бути вільним – живи мобільно; Читати "Кобзар", прилучатися до святині – тоді не страшні тобі ніякі життєві негаразди, [він – одвічна твоя розрада й рятівник]; Запитати сучасного першокласника, хто такий "піонер", він, напевно, розгубиться, а спитай його про комп'ютер, – із захопленням розповідатиме про свою улюблену гру[– це ознака часу]; Водись за ним якийсь гріх перед законом, то вже б так звані правоохоронні органи "захистили б" суспільство від небажаного елемента ; Але навряд чи це нове покоління українців було б таким чисельним, не будь покоління попередників-емігрантів.

Окремі зразки складних безсполучникових речень з компонентом умови засвідчені і в науково-популярних виданнях, як-от:

Ніж на столі – буде в хаті ворогування; "Вершник" не розсміється, то має право кусати калиту (З журналу "Неопалима купина").

Для наукових текстів, як і для офіційно-ділових документів, розглядувані конструкції зовсім не характерні. Обом стилям – офіційно-діловому і науковому –

не властивими виявляються і складносурядні речення умовно-наслідкової семантики, які можливі в розмовно-побутовому, художньому й навіть у публіцистичному стилях у такому оформленні, як:

Зерно до зерночка – і повна мірочка (Народна творчість); Переси тут однісіньку ніч, і голова тобі теж шапником зробиться (М. Стельмах); Згадай про пережите у фашистській Німеччині – і серце тобі захолоне від болю і жаху (З газет).

У науковому й офіційно-діловому стилях умовно-наслідкові відношення передаються виключно складнопідрядними реченнями. Пояснення цього – у можливості чіткого граматичного оформлення і семантичного вираження умовно-наслідкового відношення, яке передається складнопідрядною будовою. Завдяки семантичним сполучникам синтаксична конструкція набуває виразно окресленого змісту – визначеності ситуації-умови і ситуації-наслідку. Саме таке вираження синтаксичних відношень предикативних частин відповідає вимогам книжності наукового й офіційно-ділового стилів, що ґрунтується на дотриманні логічності, точності, доказовості у викладенні думок, у формуванні положень ділових документів. При цьому характерно, що в них функціонує певний набір сполучників підрядності. Цим науковий і офіційно-діловий стилі відрізняються від художнього, публіцистичного стилів і науково-популярного жанру української літературної мови, в яких представлений увесь набір поширених у сучасній літературній мові сполучників, таких як: **якщо, коли, якби, коли б, раз**. Серед них сполучники **якщо, коли, раз** функціонують у складних будовах з семантикою потенційної умови, як-от:

Якщо жаргон ми назвали осотом, то вульгарні, лайливі, знижено-просторічні слова можна прирівняти до пирію, бур'яну в'їдливого, витривалого, з яким боротися доводиться роками (А. Коваль); Помічено мною не раз і не двічі, що, коли поранене серце, розум втрачає гнучкість, тупіє, власне, вмирає в тобі зовсім (П. Загребельний); А раз його не можна внести, то яка ж може бути мова про автономію (В. Винниченко);

сполучники **якби, коли б** – у реченнях ірреальної умови:

Якби Віктюк приїздив до нас не з Москви, а з рідного Львова, навряд чи його тут хто б і завважив (О. Забужко); [Людина живе в полоні ілюзії, що вона – єдина у Всесвіті істота, спроможна вершити власну долю.] Та коли б це було так, то дороги до пекла не вимощували б добрі наміри, а ми б не вступали в третє тисячоліття від Різдва Христового з болем у душах і невпевненістю у власному майбутньому (Н. Околітенко); Коли б кожного з нас запитати :”А як ти говориш? Який у тебе голос?”, то навряд чи всі ми могли б так одразу відповісти (А. Коваль).

Своєрідність наукового й офіційно-ділового стилів полягає в тому, що в них сполучники підрядності представлені по-різному. Так, у науковому стилі

можливе використання як сполучників, уживаних у структурах потенційної умови:

Якщо пам'ять і справді переміщається через мозок завдяки потоку нових нейронів, тоді всі старі ідеї треба переглянути ("Медицина світу"),
так і сполучників, які беруть участь у формуванні складних ірреальних будов:

Якби закон Ньютона відкрив сам Вельзевул, цей закон не втратив би своєї наукової вартості (Ю. Шерех).

В офіційно-діловому стилі засвідчуються лише конструкції, що формують потенційну умовність. Для їх передачі вживається тільки сполучник (1) **якщо** і новостворені сполучники (2) **у разі якщо**, (3) **у разі коли**. Зразки таких утворень подаємо нижче:

(1)**Якщо** готова продукція в обумовленому контракті обсязі не ввозиться у визначений цим Законом строк або в Україну повертаються кошти від реалізації готової продукції, український замовник зобов'язаний оплатити вексель (Закон України);

(2)**У разі якщо** виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою (Конституція України);

(3)**У разі коли** існує реальна загроза життю людини та єдиним засобом врятування хворого є термінове переливання крові, а належним чином перевіреної донорської крові немає, за згодою хворого або його законного представника допускається переливання крові, перевіреної на ВІЛ-інфекцію з використанням швидких тестів (Закон України).

Помічено, що сполучник **якщо** і прийменниково-іменникове поєднання **разі**, що виступає в ролі умовного прийменника, як однорідні вживаються в тому самому реченні для формування умовності. Зразок такої сполучки становить речення:

У разі поширення на товари, що вивозяться як давальницька сировина, режиму квотування і ліцензування, спеціального режиму експорту, а також, якщо контрактом передбачено вивезення давальницької сировини у вигляді товарів, експорт яких підлягає обліку (реєстрації), за умови подальшої реалізації готової продукції в країні виконавця або іншій країні, вивезення давальницької сировини здійснюється за умови реєстрації зовнішньоекономічного контракту в міністерстві економіки та з питань європейської інтеграції України (Закон України).

Кількісно сполучник **якщо** і новостворені сполучникові поєднання співвідносяться як 2 до 1, що вказує на значну поширеність цих сполучникових утворень.

Розглянуте дозволяє зробити два висновки. Перший: дані, що засвідчують значну поширеність речень умовно-наслідкового відношення в різних стилях української мови, виявляють стабільне функціонування розглянутих структур у синтаксичній системі української мови. Другий: потреба чіткої передачі умовно-

наслідкового відношення в офіційно-діловому стилі спричинила для вираження конкретної умови використання, крім традиційно існуючих сполучників **якщо** і **коли**, складених сполучників, утворених з участю прийменниково-іменникового поєднання **у разі**, засвідчуваного в ролі умовного прийменника, і сполучників підрядності **якщо** і **коли**.